

---

*С.Л. Шевченко,
аспірант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

ТРАГІЧНИЙ ГУМАНІЗМ А.КАМЮ: В ПОШУКАХ СМISЛУ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Проблема смислу життя, ставлення до свободи, оцінка місця і ролі людини в світі і в суспільстві – ці питання привертала увагу мислителів в усі часи. Актуальними залишились ці питання і в ХХІ ст. Втім, поряд з цими проблемами сучасну добу визначають нові: зростання кількості самогубств, неоднозначне ставлення до смерті тощо. Як зазначає К.Ясперс, саме в “пограничних ситуаціях”, перед лицем смерті проблема смислу людського буття для людини проявляється найчіткіше. Категорія смерті є однією з визначальних на шляху до осмислення людського буття. Екзистенціалізм пропонує осмислювати своє життя кожного дня так, наче завтра воно закінчиться.

Сьогодні, з розвитком Інтернету, в усьому світі склалася певна “хвороба” щодо смерті, кінцевим результатом якої є самогубство. Е.Дюркгейм зазначав, що кожне суспільство в певний історичний момент має певну схильність до самогубства. Сьогодні зростання потягу до смерті, зокрема, в такому його прояві, як самогубство, досягло масштабів гігантського соціального явища, стало феноменом масової культури. В Росії, зокрема, добровільно накладає на себе руки понад 60 тис. її громадян на рік. Можливо, це не дуже вдалий приклад, оскільки рівень життя населення в Росії не є високим. Проте над смислом життя замислюються не лише тоді, коли з ним не все гаразд. Життя може виявитися спустошеним, непотрібним навіть на фоні, здавалось би, цілковитого благополуччя. Так, суїцид входить до перших десяти причин смерті в США. А Швеція, де рівень добробуту населення є одним із найвищих в Європі, входить в п’ятірку країн, в яких кількість самогубств є найбільшою. Така тенденція набуває загрозливого характеру і потребує негайного вирішення, оскільки феномен “самогубства” в добу глобалізаційних процесів став невід’ємною ознакою сучасного суспільства і негативним критерієм його духовного розвитку. “Зокрема, – зауважує В.Лях, – глобалізація руйнує і трансформує традиційні форми ідентичності, і у людей зникає відчуття причетності до певного оточення, сталих та визначених цінностей і орієнтирів” [1, 3]. І справді трагічно, коли не має жодної відповіді на питання про смисл буття. Відповіді на це питання, “найбільш людське з усіх питань”, на думку В.Франкла, індивід відшукати не може. За даними, на які посилається Франкл, 85% опитаних американських студентів, що вчинили невдалі спроби самогубства, вказували, що не бачать у своєму житті жодного смислу – при тому, що про якісь незадоволені потреби не могло бути й мови [2, 26]. Такою є ціна властивого сучасній цивілізації феномену “смиловтрати”.

В наш час інтенсифікується пошук нових різновидів ідентичностей та адекватних відповідей на виклики сьогодення. Одним з таких викликів і стала проблема самогубства. Самогубство – одна з вічних проблем людства, оскільки існує як явище практично стільки ж, скільки існує на Землі людина. Самогубство, як вважають дослідники, – явище суто антропологічне, адже, на відміну від тварин, свідомо й добровільно обирати смерть здатна лише людина.

Задовго до виникнення суїцидології як медичної науки самогубство вивчалось філософами. Починаючи з античності до наших днів, велике значення філософія надає проблемі свідомого припинення людиною власного життя. Філософія смерті занадто глибока і неоднозначна, на цю тему написано не одну тисячу книг, і все одно це не вивчена і таємнича тема. Для філософії проблема самогубства ніколи не була другорядною, тому що багато в чому від її вирішення залежить відповідь на такі важливі питання, як смисл життя, свобода вибору і волі, виявлення в цілому свободи особистості.

Чи вільна людина у своєму житті і чи вільна вона у виборі своєї смерті? Здавалося б, здоровий глузд підказує, що в руках самої людини вирішення запитань, пов'язаних якщо вже не зі своїм життям, то зі своєю смертю. Можна бути незадоволеним життям, жалітися на нього, бути ним обтяженим і навіть ненавидіти його, але смерть у людини ніхто не може відібрати. Найбільш детально питання про зв'язок самогубства і свободи волі, самогубства і смислу життя відображені в філософських працях А.Шопенгауера, В.Соловйова, В.Франкла, З.Фрейда. С.Кіркегор проблему самогубства відносив до вершин життєвої мудрості. Гіркою іронією проникнуті його слова: “Повісишся – ти пошкодуєш про це; не повісишся – ти і про це пошкодуєш; в тому і іншому випадку ти пошкодуєш про це. Таке, вельмишановні панове, резюме всієї життєвої мудрості...”. Отже, самогубство у філософії розглядається як надзвичайно складний, комплексний прояв буття людини в усій його багатоплановості, а, за Кіркегором, – його абсурдності.

Багатьом філософія уявляється лише теоретичною наукою, яка в практичному житті є малоприматною. Але в кризові моменти вона дає людині пораду і опору. В ці хвилини виявляються нікчемними і дрібними багато цілей, які здавалися головними в житті, і виходять на перший план питання, які ставити в звичайній обстановці якось не прийнято, – про смисл життя, сутність людини, добро і зло, зрештою, про самогубство, як “абсурдний” феномен нашого сьогодення. В переломні моменти від вирішення цих питань, в прямому розумінні слова, залежить саме життя.

Наука вже має дослідження філософії абсурду, зокрема, у французькому екзистенціалізмі розглядаються проблеми самогубства та смерті. Більшість праць прагне охопити усю творчість вище згаданих філософів в усіх її аспектах. Серед найвідоміших дослідників згадаємо імена С.Великовського, В.Карпушина, Н.Маньковської, С.Семенової, А.Руткевича К.Райди та ін. На сучасному етапі, особливо в українській науці, ця проблема недостатньо широко досліджується, що призводить і до побічного підходу при дослідженні власне самого смислу життя.

Проблема смислу життя – це не лише теоретична, а й практична проблема. У філософській літературі проблема смислу життя досліджується здебільшого як категорія свідомості, як етична категорія. Очевидно, що такий підхід є недостатнім. Попри те, що смисл життя може усвідомлюватися людиною, але, як свідчать дослідження психологів та соціологів, більшість людей не може сформулювати смисл свого життя. Отже, закономірним є питання: чи має смисл той, хто його не усвідомлює?

У реальному житті реалізація смислу життя людини часто відбувається неявно, несвідомо. Людина рідко звіряється із своїм смисложиттєвим орієнтиром. Питання про смисл життя починає хвилювати її або тоді, коли цей смисл уже загублений, або ж у переломні періоди в житті суспільства. Думка А.Камю про те, що питання про смисл життя виникає в контексті самогубства, не видається такою вже екстравагантною. Щодо цього зазначимо, що Камю поняття “самогубство” турбувало не як соціальне явище, а як “філософське самогубство”.

Камю згадує про логічне “самогубство” і Кирилова Достоевського, але ближча йому постановка цього запитання в “Або – Або” Кіркегора: “Самогубство – негативна форма безконечної свободи. Щасливий той, хто віднайде позитивну”. “Міф про Сізіфа” Камю представляє як пошук такої “позитивної форми” буття в світі, в якій релігійна надія померла. Запитання Камю таке: як жити без вищого смислу та благодаті?

Теза, що філософія є відображенням життя мислителя, який її створив, цілком стосується французького письменника та філософа-екзистенціаліста А.Камю. Як писав американський дослідник його творчості Т.Мертон, все життя автора “Бунтівника” та “Міфу про Сізіфа” складалося з подвоєностей, популяризацій, суперечностей, котрі Камю постійно доводилося долати внутрішнім переживанням, немовби заповнюючи та виправдовуючи собою розриви між усталеними уявленнями, в які часто потрапляв [3, 6] Може саме через це близькими йому за характером філософствування були К.Ясперс, С.Кіркегор, Л.Шестов.

Якщо Кіркегора вважають духовним пророком ХХ ст., то Камю називають “Кіркегором ХХ ст.” і цілком справедливо було б стверджувати, що філософія Камю знайшла своє втілення у ХХІ ст., а саме через такі поняття його філософії, як “абсурд”, “самогубство”, “бунт”, “гуманізм”, “життя”, “смерть” тощо. В сучасну добу вони набули якісно нового і гострішого звучання.

Вже на першій сторінці “Міфу про Сізіфа” Камю зазначає, що “є лише одне дійсно серйозне філософське питання – питання про самогубство. Вирішити, чи варте життя того, щоб бути прожитим, чи воно цього не варте, означає відповісти на основне питання філософії. Всі інші питання – чи має світ три виміри, чи існує дев’ять або дванадцять категорій розсудку – впливають потім. Всі вони лише гра; спочатку необхідно відповісти на вихідне питання” [4, 110].

Складність відповіді на це питання має багато причин. Насамперед, те, що людина – єдина жива істота, яка не бажає бути тим, чим вона є: “Ніщо не захоплює людину більше, ніж вона сама, особливо те, чим вона могла б бути” [4, 169].

Іншою причиною можна назвати проблему співвідношення усвідомлення плинності часу та “досвіду смерті”, про це автор пише так: “... Ніколи не виходить достатньою мірою здивуватись тому, що всі живуть так, ніби вони про смерть не знали. Ніхто, дійсно, не має досвіду смерті, оскільки досвід у власному значенні є те, що особисто відчуте та усвідомлено. У випадку зі смертю можливо говорити хіба що про досвід когось іншого” [4, 119]. Але, на нашу думку, і про досвід когось іншого ми говорити не маємо права, оскільки той інший не в змозі ним поділитись з тими, хто залишився жити.

Наступна проблема, з якою стикається людина – це проблема світорозуміння: “зрозуміти – це, насамперед, вдатися до єдиного мірила... Зрозуміти світ, означає для людини звести його до людського, позначити його своєю печаткою... Розум, що намагається досягнути дійсність, здатен відчутти задоволення лише тоді, коли він зведе її до власних понять” [4, 121]. Зрозуміти світ намагались всі попередні покоління, але очевидним залишається те, що він так і залишився незрозумілим. Хоча люди з найдавніших часів і до сьогодні зробили значні наукові відкриття в різних галузях, це не допомогло їм відповісти на питання: в чому полягає смисл людського буття.

Наслідком усвідомлення того, що світ є “нерозумним” і незрозумілим стає невтішний висновок: “В кінці, незважаючи ні на що, на нас чекає смерть. Ми це знаємо” [4, 177]. І далі у людини є декілька варіантів поведінки:

1) Вірити, що наше життя передує чомусь іншому, що має смисл (наприклад: ідея загробного життя в християнстві та ідея реінкарнації душі в індуїзмі). Це означає вдатися до віри, щоб життя мало смисл заради майбутнього, яке починається зі смертю людини.

2) Прийняти Абсурд цього світу і людського існування взагалі (адже врешті-решт на нас чекає смерть), зробити висновок про те, що різниці в тому, що чи піде людина з життя зараз чи пізніше, нема, і тому добровільно і свідомо людина наближає логічне завершення свого існування, пішовши з життя.

3) Або кинути виклик долі і продовжувати жити. Таке вирішення питання Камю вважає найбільш гідним людини: “Наша доля перед нами, і їй ми кидаємо виклик. Не стільки через пихатість, скільки через усвідомлення безплідності нашого таланту. Часом ми також відчуваємо жаль до самих себе. Це єдиний вид співчуття, що здається нам прийнятним, – відчуття, яке ви навряд зрозумієте, – пише Камю, – і яке буде здаватись вам не зовсім мужнім. Однак, воно відоме лише наймужнішим з нас” [4, 178].

Отже, ми стикаємось з наступною проблемою – проблемою вибору, оскільки саме людині належить обирати один з трьох варіантів, причому в другому випадку йдеться про те, щоб з’ясувати – як покінчити з життям, в третьому – чому його слід продовжувати.

Камю визначив абсурд як “метафізичний стан людини в світі”, отже, як основну проблему людського буття.

На думку А.Камю, зі стану абсурду є лише два виходи: самогубство фізичне і самогубство філософське. Жоден з цих виходів для Камю не є правомірним, тому він не

приймає жодного з них. “Поза людським розумом, – пише Камю, – немає абсурду”. Отже, разом зі смертю зникає й абсурд, як і все інше. Абсурд існує лише в людській свідомості, він виникає з протистояння людської свідомості нерозумному світові, з усвідомлення людиною своєї закинутості і минулості. Зникає людська свідомість (сама людина) – зникає абсурд, але це не той вихід, який прагне знайти Камю. Камю вивів з абсурду три наслідки, якими є “бунт”, “свобода”, “жага”. “Однією лише грою свідомості, – читаємо у Камю, – я перетворюю в правило життя те, що було запрошенням до смерті, і відкидаю самогубство” [5, 114]. Усвідомлення абсурду для Камю – це стан людини, яка усвідомила, що життя не варте того, щоб бути прожитим. Без цього усвідомлення немає і абсурду. Але важливіше інше – якщо життя не має смислу, то який інший вихід, крім самогубства? Цьому питанню Камю присвятив останній розділ своєї праці – притчу про Сізіфа.

Камю визначає “людину абсурду” як людину, “яка нічого не робить задля вічності й не заперечує її” [5, 115]. Це людина, яка віддає перевагу здоровому глуздові. Камю спинив свій вибір лише на тих людях, котрі ставлять собі за мету “вичерпати себе до решти”. Зокрема філософ зауважує, що “Немає такої долі, яка б не перевершила себе завдяки зневазі” [5, 151]. До того часу, поки людина не усвідомлює своєї долі, вона не усвідомлює абсурду. Трагедія починається з моменту пізнання. Але з моменту усвідомлення абсурду починається і щастя. Камю наводить приклад царя Едіпа у драмі Софокла, який попри усі випробування визнає, що “все гаразд”. Камю доводить, що коли людина залишається сам-на-сам зі своєю трагедією, вона відкидає будь-які вищі сили, примушує замовкнути усіх богів та ідолів і визнає лише одну долю, фатальну долю, яка варта зневаги, а не поклоніння. Сізіф, у розумінні Камю, теж стверджує, що все добре, він заперечує богів і надає нового смислу своєму життю і своїй приреченості. “Самої боротьби за вершину, – підсумовує філософ, – досить, аби сповнити вщерть людське серце. Треба уявляти Сізіфа щасливим” [5, 152]. Сізіф зумів повернути свою кару у звинувачення богів, у засвідчення сили непокірного духу. У безглуздя він вніс зміст своїм викликом: “єдина правда – бунт, всупереч абсурдності існування”. Сізіфові Камю уподібнює мислячу людину, яка приречена на вічне протистояння абсурду. Усвідомлення абсурду в даному випадку призводить не до самогубства, про яке Камю говорив на початку есе, а, навпаки, до перемоги, до щастя.

І відповідно: “велич Сізіфа в знанні, що камінь неодмінно скотиться вниз”. У своєму есе Камю стверджує, що абсурд може заповнити будь-яку людину, навіть рядову, звичайну, яка особливо переймається смислом буття.

На відміну від філософів, які у принципі не визнають пізнаваності світу, Камю вважає його пізнаваним, але це пізнання завжди буде гіпотетичною теорією людської свідомості, іншого результату досягти неможливо. Розуміючи абсурд як фундаментальну проблему буття, філософ стверджує, що абсурдним є не світ, не людина – абсурд виникає лише у їхній взаємній присутності, адже це “метафізичний стан людини в світі”.

Водночас філософ стверджує, що “досвід абсурду далекий від самогубства. Помилковою є думка, неначе самогубство іде за бунтом, будучи його логічним завершенням. Самогубство є цілковитою протилежністю бунту, адже воно стає передумовою згоди. Подібно стрибкові, самогубство – це згода із власними межами. Все скінчено, людина віддається написаній їй історії, вбачаючи попереду жахливе майбутнє, вона кидається у нього. Самогубство свого роду також вирішення абсурду, воно робить абсурдною навіть саму смерть” [6, 260]. На протигагу самогубству, бунт надає життю ціну.

У соціальному контексті бунт абсурдної людини – це бунт проти світу анонімної знеособленості. “Бунт, – відзначає французький філософ, – не народжується від пригнічення, він може бути викликаний спостереженням над пригніченням, жертвою якого виступає хтось інший. З огляду на це, він є ідентифікацією себе з іншими індивідами. Але це не тільки питання психологічної ідентифікації, яка замикається на уявленні власної особи в ролі пригніченого. Скоріше навпаки, ми не здатні перенести

образи іншого, яку самі переносимо, не бунтуючи. Це й не питання спільності інтересів. Кривда, яка завдається нашим ворогам, може бути нестерпною для нас особисто. Отже, індивідуальність не є цінністю, яку захищає збунтований. У цю цінність входить усе людське” [7, 183].

Безперечно, на противагу бунту, самогубство може подолати абсурд, але абсурд тому і абсурд, що він прагне уникнути такого рішення, як самогубство, тому що він одночасно є свідомість і відмова від смерті. Хоча протилежністю самогубству буде не абсурд, а осудження на смерть. Свідомість і бунт протилежні зреченню. Самогубство засвідчує лише те, що абсурдна людина вичерпала все можливе, в тому числі і саму себе. Абсурд є вираженням крайньої напруги абсурдної людини, що проголошує єдину істину – виклик. Саме абсурд доводить до свідомості людини, що сфера її життя і діяльності – це теперішнє, а не минуле і не майбутнє, що стає основою цілковитої свободи людини: смерть і абсурд є тут принципами єдино обґрунтованої свободи. В цьому розумінні абсурдна людина є протилежністю людині, яка змирилася із своїм становищем. Людина не повинна ніколи і ні з чим примирятися, вона повинна вести постійну боротьбу за себе, за свою свободу, за те, щоб залишатися такою, якою вона є в теперішній час. Вона вся в самій собі і в теперішньому часі. Вона повинна жити вільним і повноцінним життям зараз, тут, а не в якомусь примарному та ілюзорному далекому і ніколи не здійсненому майбутньому. Із аналізу абсурду Камю виокремлює три наслідки: “Мій бунт, мою свободу і мою пристрасть”. Камю доходить висновку, що найбільша радість – відчувати себе тим, хто живе на цій грішній, але прекрасній землі.

Таким чином, виходить, що “або у цього світу є смисл, що переважає повсякденні хвилювання, або нема нічого істинного, крім цих хвилювань. Необхідно жити в часі і в ньому помирати, або вилучити себе з нього заради життя, що височіє над ним. Я знаю, пише Камю, що можливо укласти з ним угоду, жити в своєму часі та вірити у вічне. Це називається змиритись зі станом речей. Але мені цей вихід огидний, я хочу мати все або нічого. Якщо я обираю діяльність, не подумайте, що мені невідоме стороннє спостереження. Але воно не може дати всього, і будучи позбавленим вічного, я бажаю вступити в союз з часом. Я не хочу обтяжувати себе ані тугою за вічністю, ані гіркотою – я хочу лише дивитись на все ясно” [4, 175]. Таким чином, Камю відхилив образ людини як раба божого, що служить з надією на майбутню винагороду (райське життя після смерті) або через страх майбутнього покарання (у вигляді пекельних мук за гріхи в земному житті).

Своїм світоглядом Камю захищав екзистенціалізм “абсурдного” – вчення про чужинність людини у світі і вбачав своє гуманістичне завдання в тому, щоб допомогти людині, яка перебуває у відчаї, зберегти життя. Саме тому його працю “Міф про Сізіфа” часто називають гуманістичним маніфестом. Гуманізм завжди був стрижнем цього письменника. “Лишаючись сином свого часу, зазначав російський дослідник творчості Камю Є.П. Кушкін, Камю утвердив у сучасній літературі... біль за Людину, яка не припускає компромісів із совістю, ідеал моральної свідомості, відданість якому зберегти надзвичайно важко” [8, 7].

Проте гуманізм Камю полягає в тому, щоб зробити людину свідомою, а не щасливою. Відсутність смислу людського існування не може бути доведена і тому має прийматись як належне: в цьому і полягає відчуття гідності людини, а Сізіф є символом життя.

Щодо гуманізму Камю, то цікавою є думка М.В. Поповича, який зазначає: “... Цю концепцію можна назвати трагічним гуманізмом. Категорично непримирима до вбивства й підлості “в ім’я добра”, вона не дає можливості людині виправдати зло прогресом, не знімає з неї особистої відповідальності за наслідки її вчинків” [9, 18].

Проблему непростого вибору, який все життя супроводжував творчі пошуки Камю, описує М.Злобіна: “Камю з юності метався “між ТАК і НІ” (так називається один з його найранніших автобіографічних нарисів) – між бунтом проти “смертельного присуду”,

винесеного всім нам, і смиренням з життям, з невідвратною долею; між спокусою самогубства і земними спокусами; між неможливістю жити без вищого смислу і нездатністю повірити в Бога, небажанням прихилити голову перед Верховною волею, яка допускає страждання невинних” [10, 229].

Отже, на питання про смисл життя однозначної відповіді не має – тому що таких смислів велика кількість. І для кожного може знайтись свій, причому не один! Якщо у вас виникли думки “навіщо я живу” – значить, ви власний смисл життя просто-напросто втратили. Так його цілком можливо відшукати – більше того, під час таких “пошуків” може виявитися інший, новий смисл, часом навіть більш цікавий і гідний. Тому головне у вирішенні будь-якої проблеми – не вператися носом у напис “Виходу не має”, причому вихід-то поряд, потрібно лише голову повернути.

Смисл життя – в самій людині, в її ставленні до світу, до інших людей, до усього оточуючого її. Ті, хто вірить релігії та політичним ідеологіям, не живуть дійсним життям, воно для них – досить вузький коридор від колиски до склепу. Подібне – не автентичне існування, на думку представника філософії абсурду А.Камю, анулює духовне життя людини сьогодні, робить її мандрівником.

Адаптація свідомості до умов кінцевого людського існування, – як і самий характер межовості феномену смерті, – відбуватиметься, очевидно, лише за орієнтації на істотний момент діалогу тлумачь у концептуальному полі танатології. З цього приводу Б. Брехт зауважив, що боятися потрібно не смерті, а пустого життя. Камю глибоко усвідомив цю думку і з усією своєю майстерністю філософа і літератора намагався донести її людству, засуджуючи самогубство як форму духовного дезертирства, втечу від складнощів життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лях В.В.* Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації // Мультиверсум. Філософський альманах. Вип. 57. – К., 2006.
2. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. – М., 1990.
3. *Мертон Т.* 7 ессе про А.Камю. – Минск, 2000.
4. *Камю А.* Изнанка и лицо: Сочинения. – М., 1998.
5. *Камю А.* Вибрані твори: У 3-х тт. – Харків, 1997.
6. *Камю А.* Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов. – М., 1989.
7. *Райда К.Ю.* Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. – К., 1998.
8. *Кушкин Е.П.* Альбер Камю. Ранние годы. – Л., 1982.
9. *Попович М.В.* Вечный бунт // Столичные новости. – 2003. – 11–17 ноября.
10. *Злобина М.* Гибель в пути, или Неизвестный Камю // Новый мир. – 1996. – № 2.